

Hamerli Petra

**BESZÁMOLÓ A 2021. ÉVI KLEBELSBERG KUNO ÖSZTÖNDÍJ
TÁMOGATÁSÁVAL VÉGZETT KUTATÁSRÓL**

A kutatás helye, ideje: Róma (Olaszország), 2021. október 4.–2021. november 2.

A kutatás témája: Az Olasz Külügyminisztérium és Magyarország a fasizmus idején

Olaszországban közel száz évvel ezelőtt, 1922. október 28-án került hatalomra a *Partito Nazionale Fascista* [Nemzeti Fasiszta Párt], amely az 1920-as évek végén meglehetősen szoros kapcsolatokat ápolott a két világháború közötti magyar kormányokkal. Az időszak magyar–olasz kapcsolatainak kutatását 2013-ban, doktori tanulmányaim során kezdtem el, amelynek eredményeképp a témáról számos tanulmányom született, a doktori disszertációmban pedig a két állam 1927 és 1934 közötti együttműködését vizsgáltam (könyv változata: Magyar–olasz diplomáciai kapcsolatok és regionális hatásai, 1927–1934. Fakultás, Budapest, 2018). Ezzel párhuzamosan megkezdtem az 1935–1943-ig tartó időszak magyar–olasz kapcsolataira vonatkozó iratanyagok feltárását is.

A 2021. évi Klebelsberg Kuno Ösztöndíj támogatásával végzett kutatómunkám ennek szerves folytatása: a korábban talált források feldolgozása során arra a következtetésre jutottam, hogy a fasizmus idején az Olasz Külügyminisztérium vezetőinek külpolitikai elképzelései között alapvető különbségek voltak. Ezek az eltérések nem annyira a célokat – befolyás Közép-Európában, a Balkánon és az Adria térségében, valamint hegemonia a Mediterráneumban – érintették, mint inkább az eszközöket, vagyis a célok elérésének módját, aminek következtében Salvatore Contarini (külügyi főtitkár, 1890–1926), valamint a fasiszta külügyminiszterek, Dino Grandi (1929–1932; 1925–1929 között külügyi államtitkár), Benito Mussolini (külügyminiszter, 1922–1929 és 1932–1936 között), és Galeazzo Ciano (külügyminiszter, 1936–1943) külpolitikai elképzeléseiben egyebek mellett Magyarország is eltérő súllyal szerepelt.

A kutatás célja az, hogy a hagyományos diplomáciatörténet horizontját kitágítva az Olasz Külügyminisztérium vezetőinek szemszögéből vizsgálja meg azt, hogy a fasiszta külpolitikában milyen szerepet töltött be Magyarország. A Contarini, Grandi, Mussolini és Ciano külpolitikai elképzeléseiben fellelhető különbségek bemutatását több okból is relevánsnak tartom. Egyfelől a kutatás árnyalhatja arról való ismereteinket, hogy Magyarország milyen pozíciót foglalt el a két világháború közötti nemzetközi rendszerben, másfelől segíthet abban is, hogy a fasizmus ideológiáját, diplomáciai és geopolitikai céljait jobban megérthessük, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy a fasizmus és más szélsőjobboldali eszmerendszerek közötti különbségek jobban érzékelhetők legyenek. Ugyancsak céljaim között szerepel az, hogy a kutatást összegző monográfiával a szakmabeliek, és a szélesebb közönség számára egyaránt ismertté tegyem a fasiszta külpolitika ambivalenciáit, és a két világháború közötti magyar–olasz kapcsolatok alakulásában jelentős szerepet játszó olasz külügyi dolgozók személyiségét, és a magyarokról szerzett benyomásaikat.

A magyar kapcsolatok részletezésével párhuzamosan a kutatás képet ad az olasz külpolitika többi aspektusáról is, kitérve Olaszország geopolitikai helyzetére, és a nemzetközi

életben betöltött szerepére is. Ennek segítségével igyekszem megválaszolni a munka alapkérdését: *Milyen súllyal szerepelt valójában Magyarország az olasz külpolitikában? Helyén értékelte-e a magyar kormányzat az olasz külpolitikában betöltött szerepét?*

A kutatóút során feltárt források mindezek megválaszolásához, vizsgálatához rendkívül nagy segítséget nyújtanak, és lehetővé teszik azt, hogy a témát több „szereplő” szemszögéből mutassam be.

Az átnézett források

Az olasz külpolitikával kapcsolatos levéltári dokumentumok túlnyomó többsége Rómában, az *Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri* (ASMAE, az Olasz Külügyminisztérium Levéltára) iratanyagában található, ezért a kutatás fő helyszínét ez a levéltár jelentette. A Covid-járvány miatt bevezetett korlátozó intézkedések miatt azonban a 2021. október 4–17-ig tartó időszakban a kutatóterem csak heti kettő, ezt követően, 2021. október 18.–november 2-ig pedig heti három napot tartott nyitva a heti öt munkanap helyett. Ennek következtében szelektálni kényszerültem az átnézendő anyagot, és első körben azokat az iratcsomókat (Busta, doboz) vizsgáltam, amelyek az online elérhető segédlet¹ alapján biztosan tartalmazzak magyar vonatkozású anyagot. Ezen felül még néhány doboz átnézésére maradt időm, de ezekben valóban nem lelhető fel magyar vonatkozású irat. Így összességében a tervezett hungarika-feltárást mindezek ellenére is elvégeztem.

Azokon a napokon, amikor az Olasz Külügyminisztérium Levéltára zárva tartott a kutatók előtt, két további helyszínen, egyfelől a Vatikán *Archivio Storico della Segreteria di Stato – Sezione per i Rapporti con gli Stati* (ASRS, Államtitkárság Történeti Levéltára – Államközi Kapcsolatok Szekciója) elnevezésű levéltárában, másfelől pedig a *Biblioteca di Storia Moderna e Contemporanea* (Modern- és Jelenkori Történeti Könyvtár) nevű könyvtárban folytattam a munkát. Ahogy a mellékletek² is mutatják, mindkét helyszín további értékes forrásokkal, illetve szakirodalmi munkákkal gazdagította a kutatásom.

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (az Olasz Külügyminisztérium Levéltára, ASMAE)

A 2021. évi Klebelsberg Kuno Ösztöndíj támogatásával a Gabinetto del Ministro e Segreteria Generale 1923–1943 (GAB 1923–1943, Minisztertanács és Főtitkárság 1923–1943) elnevezésű fond magyar vonatkozású iratait tártam fel,³ amelyek részletes jegyzékét *A levéltári források jegyzéke* címet viselő 1. melléklet tartalmazza.

Rendezési elvét tekintve a fond szériákra (serie) oszlik, amelyeket részekre (parte) bontottak. Ezeken belül helyezkednek el a dobozok (busta) oszlik, amelyek közül 26 doboz tartalmaz magyar vonatkozású forrásokat. Ezek többségben a magyar ügyekkel és a magyar–olasz kapcsolatokkal kapcsolatos táviratok, feljegyzések, a diplomáciai találkozókra készült összefoglalók és levelezések, de néhány egyéb jellegű dokumentum is található közöttük.

¹ Pastorelli, Pietro: *Le carte del Gabinetto del Ministro e della Segreteria Generale dal 1923 al 1943*. Roma, MAE 1999.

https://www.esteri.it/MAE/Servizi/ArchivioStorico/2013/7le_carte_del_gabinetto_del_ministro_e_della_segreteria_generale_dal_1923_al_1943.PDF (Utolsó letöltés: 2021. 11. 26.)

² Lásd: 1. melléklet: A levéltári források jegyzéke. és 2. melléklet: A kutatás során feldolgozott irodalom.

³ Korábbi kutatásaim (Klebelsberg Kuno Ösztöndíj 2014, 2017 és Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj 2018) során átnéztem a politikai ügyekre vonatkozó levéltári fond Magyarországgal kapcsolatos, 1919 és 1943 közötti iratait (Affari Politici 1919–1930/ Ungheria, és Affari Politici 1931–1945/ Ungheria, vonatkozó évek).

Az 1. széria 1. részében (Serie 1, parte 1) található 162. és 178. doboz a Salvatore Contarini külügyi főtítkársága (1890–1926), illetve Dino Grandi külügyi államtitkársága (1925–1929) idején kelt iratokat tartalmazza. Ezek tanúsága szerint már Contarini idején is élénk érdeklődés mutatkozott az Olasz Külügyminisztérium részéről Magyarország iránt – ezt bizonyítja legalábbis a táviratok nagy száma –, noha konkrét kapcsolatokról ebben az időszakban még nem beszélhetünk. Dino Grandi külügyi államtitkárságának éveit alatti a magyar–olasz kapcsolatok hivatalossá váltak az olasz–magyar barátsági szerződés (1927) révén, aminek eredményeképp ettől kezdve nemcsak az olasz politikusok és külügyi dolgozók leveleztek egymással a magyar ügyekről, hanem az olasz és a magyar politikai elit tagjai, valamint a diplomaták között is élénk eszmecsere vette kezdetét.

Az 1. széria 2. részében (Serie 1, parte 2) található három doboz (186., 187. és 188.) által őrzött feljegyzések, levelek és táviratok már konkrét együttműködésről árulkodnak, nevezetesen az Ausztriában szerveződő Heimwehr-mozgalom, és a Jugoszlávián belül formálódó horvát szeparatizmus támogatásával kapcsolatos olasz–magyar egyeztetésekhez szolgáltatnak új adalékokat.

Az 1. széria 3. része (Serie 1, parte 3) a Salvatore Contarini külügyi főtítkársága alatt kelt táviratokat tartalmazza, amelyeket országonként csoportosítottak tételekbe. A Magyarországra vonatkozó iratok az 1923–1924-es évkörből valók.

A 2. széria 1. részében (Serie 2, parte 1) található dobozok a külügyminiszterek és a külügyi államtitkárok diplomáciai találkozójáról írt feljegyzéseit tartalmazzák. A magyar politikusokkal, diplomatákkal való megbeszélésekről szóló összefoglalók a 319., 320., 321., 323., 324., 329., 333., 334., 335., 336., 342. és 345. dobozokban találhatók. A feljegyzéseket a fasiszta külügyminiszterek, Dino Grandi, Benito Mussolini és Galeazzo Ciano, valamint az államtitkárok, Fulvio Suvich és Pompeo Aloisi készítették. Ez a tény rávilágított arra, hogy a témám kidolgozásához a külügyminiszterek álláspontjának vizsgálatán túl a külügyi államtitkárok véleményének feltérképezése is nagy segítséget nyújt számomra. Ami az összefoglalókat illeti, a dobozok nyilvánvalóan nemcsak a magyar politikusokkal való találkozójáról írt feljegyzéseket tartalmazzák, hanem a többi ország vezetőivel, képviselőivel folytatott megbeszélésekről szólókat is. A feljegyzések tartalmának vizsgálatán túl azt is szem előtt tartottam, hogy az adott dobozban található anyag mennyiségéhez viszonyítva milyen terjedelmet képvisel a magyar vonatkozású iratanyag, mert ez is egyfajta információ a kutatásom egyik alapkérdéséhez, nevezetesen ahhoz, hogy Magyarország milyen súlyú tényezőt képviselt az olasz külpolitikában. A feltárt dokumentumok abból a szempontból is rendkívül hasznosnak bizonyulnak, hogy a diplomáciai találkozók elhangzottak összefoglalásán túl a feljegyzések készítőinek személyes benyomásairól is képet adnak.

A 2. széria 2. része (Serie 2, parte 2) nyolc dobozban (794., 795., 796., 797., 1172., 1173., 1174. és 1175.) gyűjti a Magyarországgal kapcsolatos, 1938 és 1943 között kelt levelezést. A 794–797. dobozokban fellelhető dokumentumoknak a túlnyomó többségét a táviratok teszik ki, de találhatók közöttük feljegyzések, amelyek olasz szempontból mutatják be a magyar politikai helyzetet. Külön egység szól Galeazzo Ciano 1938-as budapesti látogatásáról, amelynek részletes programjáról és sajtóvisszhangjáról is képet adnak az iratok. Számos feljegyzés (táviratok, levelek, memorandumok) foglalkozik a bécsi döntésekkel (1938 és 1940), valamint Kárpátalja visszacsatolásával (1939), amelyekből kiválóan rekonstruálható a revíziós sikerekben betöltött olasz szerep. Ezeken kívül olyan érdekességekről is szó esik az iratokban, mint például a Szent Korona-tan, vagy a Máltai Lovagrend magyarországi képviselőinek feljegyzései. Az 1172. és az 1173. dobozok együtt szólnak az Ausztriával és a Magyarországgal való kapcsolatokról, aminek oka, hogy az 1934. március 17-én aláírt római jegyzőkönyvek révén Ausztria, Magyarország és Olaszország között együttműködés állt fenn.

E két doboz az 1933 és 1938 között kelt iratokat foglalja magában, és bővíti az ismereteinket olyan kérdésekről, mint a római jegyzőkönyvek aláírását megelőző tárgyalások, a Mussolini–Laval egyezmény (1935) kapcsolatos magyar és osztrák álláspont, valamint az Anschlussról alkotott magyar és olasz álláspont. Ezen kívül ezek a dobozok is tartalmaznak táviratokat, leveleket, valamint feljegyzéseket Galeazzo Ciano 1936-os, és III. Viktor Emánuel olasz király budapesti látogatásáról. Az 1174. doboz iratanyagának nagy részét a Kárpátalja visszafoglalásával és a 2. bécsi döntés előkészítésével kapcsolatos dokumentumok teszik ki, amelyek tanúsítják, hogy a nevezett témákról élénk levelezés folyt nemcsak az olasz és a magyar politikusok, de az olasz vezetők és a diplomataik között is. A 2. világháború alatt kelt, 1942 és 1943 között íródott dokumentumokat tartalmazó 1175. doboz iratai között Galeazzo Ciano budapesti látogatásairól (1942), valamint az olaszok által aggasztónak tartott magyar belpolitikai helyzetről tartalmaz táviratokat, feljegyzéseket.

Összességében az Olasz Külügyminisztérium Levéltárának a kutatás során feltárt iratanyaga rendkívül hasznos a munkámhoz kapcsolódó tervek kivitelezéséhez, mivel a talált források a tényeken, információkon túl a fasiszta külügyminiszterek, külügyi államtitkárok és diplomataik Magyarországról, és a magyar–olasz kapcsolatokról alkotott benyomásairól is képet adnak.

Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Santa Sede (a Szentszék Államok Közötti Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára)

A Szentszék Államok Közötti Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárában az intézmény belső rendszerében tárolt iratjegyzékében olyan iratanyagot kerestem, amelyek a magyar–olasz viszonyhoz kapcsolódnak. Az így feltárt források ugyancsak hasznosnak bizonyulnak a kutatásomhoz, mivel egy külső perspektívából láttatják az eseményeket és a két állam viszonyát.

A XI. Piusz pápasága (1922–1939) alatt kelt iratok (Periodo IV, IV. Períódus) közül három vonatkozó tételt találtam. Ezek közül kettő a Magyarországra vonatkozó (Ungheria) iratok között lelhető fel, egy pedig az Olaszországra vonatkozó fondban (Italia). A Periodo IV. Ungheria. Pos. 10. Fasc. 17. jelzetű tételben található iratok a királykérdéssel kapcsolatosak, és az 1922–1933 közötti évkörhöz tartoznak. Az itt őrzött jelentések rávilágítanak többek között arra is, hogy Olaszország milyen álláspontot képviselt a királykérdést, a magyar király személyét illetően. A Periodo IV. Ungheria. Pos. 70. jelzet alatt található tétel Darányi Kálmán miniszterségéről szól, és a benne foglalt jelentések közül több foglalkozik Magyarország és Olaszország kapcsolataival is.

Érdekes adalék a Periodo IV. Italia. Pos. 888. jelzetű tétel, amely az olasz avanguardisták 1932-ben megrendezett budapesti táborozásáról, és az azt megelőző előkészületekről tartalmaz iratokat. Ezek az iratok egy olyan epizódról tudósítanak, amelynek segítségével kiválóan érzékeltethető a magyar–olasz kapcsolatokhoz kötődő propaganda is.

A 2020-ban megnyitott – és ennek megfelelően még rendezés alatt álló V. Períódus (Periodo V.) a XII. Piusz pápasága (1939–1958) között kelt iratokat tartalmazza. A munkatervemhez kapcsolódóan ebből az irategyüttesből egyelőre két tételt tártam fel: a Periodo V. Ungheria. Pos. 81. jelzetű tétel Kárpátalja visszacsatolására vonatkozóan szolgál értékes információkkal, így kapcsolódik az Olasz Külügyi Levéltárban talált forrásokhoz is. A Periodo V. Ungheria. Pos. 86. címet viselő tétel a 2. világháború kirobbanása utáni magyar politikai helyzetről szóló jelentéseket tartalmazza.

Biblioteca di Storia Moderna e Contemporanea (Modern-és Jelenkortörténeti Könyvtár)

A Modern-és Jelenkortörténeti Könyvtárban a korábban nem talált, illetve a legutóbbi római kutatásom óta megjelent, két világháború közötti olasz külpolitikáról szóló szakirodalmi munkákat igyekeztem feltérképezni, és helyben olvasással fel is dolgozni, mivel ezek a könyvek részletesen foglalkoznak Olaszország külpolitikai céljaival, mintegy keretet adva a kutatásomnak. Ezen túl Galeazzo Ciano naplóinak legújabb kiadását, valamint Fulvio Suvich és Dino Grandi visszaemlékezéseit is megvizsgáltam abból a szempontból, hogy mit írnak Magyarországról. Ezek a bejegyzések kiegészítik a levéltári forrásokban fellelhető információkat.⁴

Várható eredmények, további tervek

Ami a várható eredményeket illeti, a feltárt források felhasználásához rövid- és hosszútávú terveim egyaránt kapcsolódnak. A közeljövőben két – egy olasz és egy magyar nyelvű – tanulmányt kívánok elkészíteni „Az Olasz Külügyminisztérium és Magyarország a fasizmus idején” címmel, amelyekkel kapcsolatban már egyeztettem egy olaszországi és egy hazai folyóirattal. Az írárok várhatóan 2022 végén jelennek meg majd. A hosszú távú terveim között egy monográfia megírása és megjelentetése szerepel, amelyben a nevezett külügyi vezetők – Salvatore Contarini, Dino Grandi, Galeazzo Ciano és Benito Mussolini – Magyarországgal és a magyar–olasz kapcsolatokkal kapcsolatos álláspontját hasonlítom össze majd.

A kutatáshoz kapcsolódó munkatervnek megfelelő célkitűzések teljesülésén túl a talált iratok hasznos adalékkal szolgálnak a most készülő, hamarosan befejezésre kerülő könyvemhez is, amely Dino Grandi politikai pályáját mutatja be részletesen. Ezen túl a feltárt iratanyag – az Olasz Külügyminisztérium Levéltárának és a Szentszék Államok Közötti Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárának dokumentumai egyaránt – rengeteg forrást tartalmaz egyfelől Kárpátalja visszafoglalására, másfelől a bécsi döntésekre vonatkozóan, így tervbe vettem az ezzel kapcsolatos korábbi írásaim⁵ kibővítését és újrakiadását, valamint egy, a 2. bécsi döntéssel kapcsolatos tanulmány elkészítését is.

Ezúton is köszönöm a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj odaítélését, amely nagymértékben hozzájárult a szakmai céljaim megvalósításához.

Pécs, 2021. november 30.

Hamerli Petra

⁴ A feldolgozott irodalom jegyzékét lásd: 2. melléklet: A kutatás során feldolgozott irodalom.

⁵ Hamerli Petra: *Olaszország szerepe az első bécsi döntésben és Kárpátalja visszacsatolásában*. In: Ligeti Dávid (szerk.): *Rés a falon. A Felvidék déli része és Kárpátalja visszatérése Magyarországhoz, 1938–1939*. Facultas Humán Gimnázium, Budapest, 2019. 25–35. és Hamerli Petra: *Olaszország viszonya a magyar revízióhoz, különös tekintettel Kárpátalja visszacsatolására*. Scientia Denique, 2014/1. 40–50.